

ciót is érvényesíthette volna, a szétszórt (vagy redukált) szubjektum ismeretelméleti párhuzamát több ponton is gyümölcsöztetve. Készséggel elismerjük ugyanakkor, hogy a valamikori befogadási perspektíva rekonstruálásának nehézségei folytán a mából meglehetősen kockázatos lenne a Vajda–Czóbel–Kosztolányi-féle költői megoldások mentalitástörténeti háttéréről szólni.

Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy Czóbel Minka kapcsán Kuser Juditnak a feminizmus bizonyos kérdéseivel is számolnia kellett, akkor nyilvánvaló, hogy könyvével páratlanul bonyolult és sokjelentésű stílustörténeti, mentalitástörténeti témát közelít meg kivételes adatgazdagsággal és sok irodalomtörténeti tanulással, miközben nemcsak az elmúlt évtizedek irodalomtudományi iskoláinak, de közelebbi tudományos „műhely”-ének viszonylatrendszerét is szem előtt lehetett tartania. Mindez összefoglalható egy „posztmodern horizontú befogadás” címszava alatt ez esetben, hiszen Mallarmé líratörténeti fordulatától a „debreceni műhelyig” annyiféle szempont és indítás van Kuser Judit látókörébe vonva, hogy még a magát „vájtfülű”-nek képzelő olvasó is folyton újraolvasásra kényszerül. Márpedig, ha igazat adunk Toldy Ferencnek, aki szerint a nemzeti kánon nem irodalmi szabályokon nyugszik, hanem egy nemzeti kultúra önmagával történő reflexív azonosulásán, akkor Czóbel Minka vagy *A szegény kisgyermek panasza*i történeti helyének (és érdemének) újraértelmezése nem más, mint a magyar irodalomfejlődés értékgyarapító bővítéséhez való hozzájárulás. Kuser Judit könyve nyomán tehát nemcsak másként és értékgyarapodással látjuk a posztromantika és a premodern bizonyos területeit, hanem egy új módon dokumentált kapcsolódással a Weöres Sándor-i fordulatot is. Mindeközben konstatáljuk azt is (mert messze tekintő konklúzióktól magunk is őrizkedünk!), hogy egy látszólag stílustörténeti oknyomozás aktuális dilemmák (a szubjektumelmélettől a feminizmusig) megoldásához is hozzásegíthet, amennyiben azt bizonyítja, hogy irodalmi problémák tisztázása világunk (sőt önmagunk!) megismeréséhez juttathat el. (*Debreceni Egyetemi Kiadó*)

IMRE LÁSZLÓ

Mi mindent sűrítet magába egy szövegtér?

VÁSÁRI MELINDA: *HANGZÓ TÉR. AZ ÉRZÉKISÉG DIMENZIÓI MÉSZÖLY, NÁDAS ÉS OTTLIK MŰVEIBEN*

Vásári Melinda *Hangzó tér* című kötetében egy speciálisan térpoétikai vonatkozású kérdéskör bemutatására vállalkozik, hogy utána egyszersmind alaposan elemzett példákat nyújtson a görcső alá vett jelenség gyakorlati megvalósulásának különböző módozataira is. A térpoétika az irodalomtudomány egyéb részdiszciplínáihoz hasonlóan olyan terület, amely egymással párbeszédben, kapcsolatban, átfedésben lévő gondolkodásmódok és diskurzusok metszés- vagy még inkább csomópontjában áll. Mivel a térről és az irodalmi szövegekben létrejövő terek reprezentációjáról való gondolkodás sokkalta régebbre nyúlik vissza, mint a térpoétika elvont fogalmának

megszületése, a terület kontúrjai így nem szilárdak, tematikája meglehetősen változatos. Egyáltalán nem egyszerű eligazodni abban a szerteágazó, jellemzően nem alá-fölé, hanem mellérendelő elven szerveződő, fluid diskurzusban, amelyben a térhez kapcsolódó megfigyelési eredmények, [pre]konceptiók összegződnek. E tulajdonságok egyszerre könnyítik és nehezítik meg a róla szóló beszédet és az applikációt.

A könyv bevezető részében a tágas ismeretanyag sikeres elrendezése mellett – hogy csak a legfontosabbakat említsük, Kanttól indulva Heideggeren át egészen a kultúratudományok még élő nagyjaiig, Gumbrechtig és Böhméig húzódik a filozófiai áttekintés szellemi íve –, Vásári pozicionálja a saját téri gondolkodásmódját is ebben az ugyancsak térszerű diszkurzív közegben. Sőt, rögtön az első mondatában igen lényegre törő pontossággal fogalmazza meg célkitűzéseit: „A szövegek érzéki dimenziója és annak működésében, az olvasásban és az értelmezésben betöltött szerepe áll e könyv középpontjában.” [9.] A nyitómondat tehát rögtön értelmezi a címet is, hiszen a „hangzó tér” mint szinesztéziászerű fogalmi összetétel tulajdonképpen egy térből érkező, érzéklethez hasonlatos esztétikai minőség befogadását jeleníti meg performatív módon.

A Nádastól kölcsönzött nyelvi szerkezet jó választásnak bizonyul, mert érzékenyen reflektál a monográfia tárgyának összetettségére. Elsősorban arra hívja föl a figyelmet, hogy egy tér nem csupán a látás ingere révén tapasztalható meg, azaz nem csupán szemlélhető, belátható, hanem sokféle egyéb, érzékletszerű tartalommal is telítődhet az irodalmi szövegben. A címben szereplő jelző alaposabb megvizsgálása segíthet továbbá abban, hogy olvasóként, amennyire csak az értekező nyelv keretei közt lehetséges, a lehető legpontosabban megértsük az elemző törekvéseit, ezért a bevezető a fogalomtörténeti áttekintés mellett tartalmaz etimológiai fejtegetéseket is. Vásári Melinda innovatív olvasásmódja segítségével a tereknek azt a – fogalmi nyelven nagyon nehezen megragadható – tulajdonságát vizsgálja, amelyet a *hangulat*, az *atmoszféra* vagy a *jelenlét-hatás* fogalmaival lehet leginkább „beháromszögelni”. Nem véletlen talán, hogy a szerző a tereknek a fenti fogalomhármasság kijelölte tulajdonságát külön „dimenzióknak” tekinti. Egy tér hangulata olyan komplex tapasztalatnak tekinthető, amely a térből érkező érzékletek összességéből táplálkozik, s ilyenként maga az atmoszféra is térszerű, de ugyanakkor meg is haladja azt, hiszen nem csupán a térnek a megtapasztalás jelenében rögzített állapota befolyásolhatja, hanem egyrészt az idő dimenziója [a tér jelenben leképeződő múltja], valamint a befogadó aktuális állapota is. Ilyenként pedig egyaránt hordoz tehát a szubjektivitáshoz és az objektivitáshoz konvergáló tulajdonságokat.

Az összetett tárgy csak összetett vizsgálati módszerrel ismerhető meg sikerrel. Ahogy a vizsgált primer és szekunder irodalmi szövegek, úgy az elemzések is határterületeken mozognak, a téma megközelítése nyitottabb formában történik, túllépve bizonyos tekintetben az irodalomtudomány szűkebben értett keretein. A szerző által körvonalazott tárgy maga is kevert mediális minőségeket hordoz, így az elemzett szövegekben lecsapódó idő- és tértapasztalatokat például recepcióesztétikai vagy fenomenológiai megfigyelésekkel állítja összefüggésbe. A bevezető elméleti részben fölvázolt fogalmi apparátus gyakorlati használatára a könyv további része aztán bőséges példát szolgáltat, de a nyitófejezet szintetizáló meglátásai az elemzésektől függetlenül is nagyon értékesek, más irodalmi művek elemzése során önmagukban is hasznosíthatók.

Vásári Melinda nem véletlenül választotta vizsgálatá tárgyául Mészöly Miklós, Ottlik Géza és Nádás Péter műveit, hiszen gondolkodásmódjaik és poétikaik egyrészt jól kapcsolhatók egymáséihoz, másrészt szövegeik igazi kihívást jelentenek a hangulat vagy az atmoszféra megragadása szempontjából, amennyiben maguk is eltérő módokon tematizálják azokat. Mint kifejti a szerző, „[...] műveikben az atmoszféra megteremtése és a jelenlét, valamint a közvetíthetőség reflektált probléma”. [11.] E reflektált problémák ugyan más-más módokon kerülnek kibontásra, de a fogalmi keret rugalmas kezelése lehetővé teszi a különböző, a szerzőkre illeszkedő értelmezési koncepciók kidolgozását: Vásári a hangulat fogalmát deklarált módon gyűjtőfogalomként, nem pedig a sokak által használt szorosabb, gumbrechtli értelmében veszi használatba. Ebből következően a központi, diskurzusszervező fogalom az olvasatok föllállítása során mindig saját árnyalatot, önálló jelentést nyer mindhárom szerző szövegei esetében. A szövegeket földolgozó fejezetek tehát amellett, hogy támaszkodnak a nyitó fejezetben fölvázolt, széles apparátusra, számos olyan szempontot is beemelnek, amelyek az éppen vizsgált irodalmi műhöz kapcsolódnak specifikusan.

A kötet elemző részének első nagyobb egysége Mészöly Miklóssal foglalkozik, ami annak is köszönhető, hogy, amint Vásári fogalmaz, „[...] ennek a könyvnek a kérdésfeltevései elsősorban Mészöly nyomán fogalmazódtak meg: az ő atmoszféra-fogalma volt a kiindulópont”. [39.] A szerző a Mészölyvel foglalkozó részekben a hangulat és az atmoszféra kérdéseit értekező és szépirodalmi szöveg tükrében egyaránt vizsgálat tárgyává teszi. Eljárásának indokát az a meglátása adja, hogy az esszék és a szépirodalmi szövegek között Mészöly életművében átjárhatóság tapasztalható, amennyiben ezek egymást értelmezik.

Mészöly esszémunkássága híven reprezentálja érdeklődési körének és ismereteinek rendkívüli spektrumát. Értekező szövegei ennek köszönhetően meglehetősen változatos tematikai térben mozognak; a szerteágazó érdeklődési terület és tudásanyag között is kitüntetett szerepben vannak az esztétikai vagy alkotáslélektani kérdések. Vásári Melinda ezekre fókuszál: többek között a tonalitás és az atonalitás minőségeit, az objektivitás és szubjektivitás viszonyát, az egyenrangúsítás eljárását, valamint a közérzet és az atmoszféra rokon fogalmait emeli ki és vizsgálja meg. Érdeemes megjegyezni azonban, hogy a szerző értelmezésében az előbb felsorolt fogalmak mind Mészöly egy központi fogalma, a közérzet köré összpontosulnak. A közérzet ugyancsak olyan kifejezésnek bizonyul, amely tulajdonképpen egy spektrumot fed le, jelentéshatára az individuumnak a környezethez való viszonyától a nemzedéki közérzet jelöléséig képes tágulni. A Mészöly által kiérlelt értekezői kifejezőkészlet minden, a szerző által kiválasztott eleme olyan fogalom, amely a primer szövegekre irányuló értelmezések szempontjából is rendkívül fontos: új aspektusból történő elemzésük segít az írások olvasásmódjának árnyalásában.

Mészöly *Film* című regénye esetében is figyelemre méltóak az elemzés segédfogalmai; az e művel való szoros összefüggésében nehezen megkerülhető álló- és mozgóképi médiumok (film, fénykép, árnykép) mellett megjelenik a szöveg archivális működése is mint az előzőleg felsorolt képi médiumok tulajdonságaiból eredő jellemző, ami újszerű szempont a regény recepciójában. Mint Vásári megállapítja, a *Film* egyszerre archívumok [a szövegbe beleíródott képi és szöveges dokumentumok] hordozója, miközben maga is a történelem és a várostér [képi] archívumává válik. Mészöly-elemzésének zárlatában

Vásári ismét a vizsgált esszé kifejezőképességéhez nyúl vissza: a tárgyalt fogalom műszölyi koncepciójának magyarázatát az olvasás dinamikája felől világítja meg, amennyiben „Műszöly egyenesen az ismeret »atmoszférátöbbletének« nevezi a megértést”. [141.] Az atmoszféra tehát Műszölynél a megértés függvényeként jelentkezik, amely a szöveg immanens része, ám mivel nyelvi nem kifejezhető, nincsen közvetlen nyelvi referenciája.

A kötet második nagyobb egységét Vásári az Ottlik-szövegüniverzum kiemelt darabjainak szenteli. Örömteli, hogy Ottlik újabb recepciója bátran nyúl korábban hanyagolt művekhez, Vásári Melinda kötete is ezt az irányvonalat követi és gyarapítja eredményeivel. A kötetben szereplő Ottlik-szövegelemzések esetében az elbeszélés sokat emlegetett nehézségei elsősorban a hangulati töltöttség költői megragadásának vizsgálata esetében merülnek föl. A probléma három műben, a *Hajnali háztetőkön*, a *Budán*, valamint a *Valencia-rejtélyen* keresztül artikulálódik. Műszölyhöz hasonlóan Ottliknál is egy sor olyan fikatív vagy valós médium segítségével kínálkozik a vizsgáló számára, amelyek érzékletessé teszik a szöveg mediális működésének ottliki sajátosságait, de csakis közelítésként, körülírásként, nem pedig a műszölyi szikár pontosság esztétikai elvei szerint. Vásári él is a lehetőséggel, és olyan, a művekbe beleíródó, változatos médiumok tükrében vizsgálja a szöveg mediális tulajdonságait, mint a festészet, a mozi vagy a formális matematikai nyelv eszköztára. Ez utóbbi elemzése a legérdekesebb, hiszen az ironikusan torzított, „nem rendeltetésszerűen használt”, formális nyelv rengeteg többlettartalmat képes magába sűríteni matematikai eljárásokkal egyébként nem leírható tárgyról.

A hangulat fogalma a választott Ottlik-írásokban elsősorban Buda mint mítikus tér kapcsán érdemes vizsgálatra. Buda, a „levegős labirintus” Ottliknál intenzív hangulati töltöttséggel bír, egyfajta érzéki benyomásokból és emlékekből épülő, sokdimenziós világmetaforaként képződik meg, amelynek forrása a szubjektum maga, így Buda színekdochikusán a világot jelenti számára. A szerző szavaival: „A hangulat esztétikai fogalmával is azonosítható érzés e megragadás tárgya: tekinthető az egyén hangoltságának, a környezet egyénre való hatásának, atmoszférának, légkörnek, de kollektív közérzetnek is, mivel sok esetben közös élményeket beszél el [...]”. [212.] Vásári Melinda a fentebb említett médiumokban, közvetítő közegekben bennefoglalt poétikai tartalmak kibontásával és elemzésével beszél a Buda képében koncentrálnódó hangulat vagy atmoszféra megvalósulásáról. A szerző elemzéséből kiérthető, hogy Buda sajátosságai végső soron a szöveg mint médium vizsgálatával korrelál. Az ottliki szövegfelfogás vizsgálatának egy alapvető konklúziója, hogy az egyedülálló módon képes hiven tükrözni a különböző képszerű médiumok tartalmait és a hangulatokat. Ez pedig egyike azoknak az alapjellemzőknek, amelyek képessé teszik a szöveget mint médiumot annak az ottliki „alternatív univerzummodellnek” a hordozására, amelyben lehetséges a történetek holisztikus egyidejűsége is.

Nádas Péter munkássága talán abban különbözik leginkább az előző két szerzőétől, hogy poétikájának gyökérzete a nagyepikában található. A *Párhuzamos történetek* grandiózus epikai keretei között a hangulatnak és az atmoszférának rendkívül fontos szerep jut. Vásári Nádas-elemzését egy fontos poétikai tulajdonság alapos kitárgyalásával nyitja, amely nem más, mint az elbeszélői funkció zavarba ejtő rejtélyessége: olyan tulajdonságok keverednek benne, amelyek révén az onnipotencia, a teljes szenttelenség, az elhallgatások és a hirtelen nézőpontváltások szélsőségei

egyszerre képesek jellemezni a rejtőzködő elbeszélőt. Mint a szerző kifejti, e tulajdonságaiban tükrözi a regény szerkezeti felépítettségét is, hiszen a nyitottság és a határok szétmosódása alapvető jellemzője.

Revelatív erejű a Nádas-elemzés azon része, amelyben a kötet címében szereplő szókapcsolat konkrét kibontása történik meg, ám ezúttal a regény szoros kontextusában. A vizsgált Nádas-szöveghely a hangzó tér realizálódott metaforájára nyújt érzékletes példát, amely a múltnak, a történelemnek az atmoszféra megképződésében játszott szerepére és jelentőségére is például szolgál. A külső tér története hangokként, még hozzá „múltból visszhangzó” hangokként jelenik meg. E hangok „rezonőrje” egy szereplő énjének belső tere, amely ilyen szerepében egyszerre hordozza a deperszonalizáltság jegyeit is. A személyességnek és a személytelenségnek ebben a furcsa kettősségében ugyancsak ráismerhetünk az egymásnak ellentmondó minőségek együttállására, ahogyan azt a szerző a narráció és a regényszerkezet működése esetében is kifejtette.

Vásári Melinda könyve mind az elmélet összegző igényű ismertetésére, mind annak gyakorlati alkalmazására kiváló példákat nyújt, ezért egyaránt haszonnal forogathatják azok is, akiknek célja csupán a témakör általánosabb megismerése, áttekintése, de azok is, akik saját elemzésük elkészítése érdekében szeretnének szakmailag inspirálódni. *[Kijárat]*

TANOS MÁRTON

„Felhorzolt bőrrel állok, arccal a napnak”

TERÉK ANNA: *HÁTAL A NAPNAK*

Nem is olyan rég jelent meg Terék Anna *Halott nők* című kötete [Forum–Kalligram, Újvidék–Budapest, 2017], szinte még mindig a hatása alatt vagyok, és talán ezzel más is így van. Nagyon erős – és a recepció által is elismert – kötetről van ugyanis szó, amely amellett, hogy súlyos, megrázó témákat és történeteket szólaltat meg, rendkívül izgalmas poétikát működtet, legyen szó az apró, mikroszkopikus mozzanatokról, a nem mindennapi képhasználatról vagy a könyv egészének koncepciójáról, ívéről, megszerkesztettségéről. Egy ilyen kötet várakozást kelt, várjuk a folytatást, és kíváncsiak vagyunk, vajon merre lehet tovább menni. *A Hátal a napnak* több értelemben is szerves folytatása *Halott nők*nek, még ha bizonyos szempontok szerint nagyon másnak tűnik is. Az új kötet koncepciójában és témájában valóban eltér az előzőtől, poétikai összetettségét, nyelvi és képi frissességét ellenben megőrzi – csupán új tárgyra fonódik rá. Erre enged következtetni maga a könyvtárgy is, amely ezúttal is már önmagában műalkotás: az alkotótárs, Antal László munkái lépnek párbeszédbe a versekkel.

A legszembevetőbb és egyben legjelentősebb elmozdulás a megszólalásmódban nyilvánul meg. A korábbi kötetben több beszélő is megszólal, miként a könyv fűlszövegében Pressburger Csaba fogalmaz: „Az öt ciklusra tagolt kötet verseiből